

Irreducibilitás $\mathbb{Q}[x]$ -ben (K3.5. szakasz)

A $\mathbb{Q}[x]$ legfeljebb harmadfokú polinomjainak irreducibilitását eldönthetjük a *racionális gyökteszt* segítségével.

Általános módszert nem tanulunk, az alábbi néha működik.

Schönemann–Eisenstein-kritérium (K3.5.2, biz. később)

Legyen f egész együtthatós, nem konstans polinom. *HA* van olyan p prímszám, amelyre

- (1) p nem osztja f főegyütthatóját;
- (2) p osztja f összes többi együtthatóját;
- (3) p^2 nem osztja f konstans tagját,

AKKOR f irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött.

Példa: $21x^4 + 60x - 150$ irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött ($p = 2$ jó). A $p = 3$ nem jó: $3 \mid 21$. A $p = 5$ nem jó: $5^2 \mid 150$.

A Schönemann–Eisenstein-kritérium tanulságai

Tanulságok

- (1) *Nem igaz a megfordítása.* Példa: $x + 1$ irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött, de nem alkalmazható rá a kritérium.
- (2) A nevezőkkel felszorozva racionális együtthatós polinomokra is alkalmazható lehet. Példa: $x^7 + (2/3)$.
- (3) Csak $\mathbb{Q}$ fölötti, és *nem* $\mathbb{Z}$ fölötti irreducibilitást biztosít. Példa: $9x + 18$ irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött, de $\mathbb{Z}$ fölött nem: itt $9(x + 2)$ nemtriviális felbontás.
- (4) A kritérium miatt $x^n - 2$ irreducibilis minden $n \geq 1$ -re. *Azaz létezik $\mathbb{Q}$ fölött akárhányszor fokú irreducibilis polinom.*
- (5) Fordított Schönemann–Eisenstein-kritérium: Ha a p prím osztja a polinom minden együtthatóját a konstans tag kivételével, és p^2 nem osztja a főegyütthatót, a polinom akkor is irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött (K3.5.7).

További módszerek $\mathbb{Q}$ fölött

Állítás (K3.5.5)

$f \in \mathbb{Q}[x]$ irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött, ha alkalmas *eltolja*, vagyis az $f(x + c)$ polinom irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött ($c \in \mathbb{Q}$).

Valóban, $f(x) = g(x)h(x) \iff f(x + c) = g(x + c)h(x + c)$.

Példa: $x^4 + 1$ -re nem alkalmazható a Schönemann–Eisenstein. De $(x + 1)^4 + 1 = x^4 + 4x^3 + 6x^2 + 4x + 2$, erre már igen, $p = 2$ -vel. Tehát $x^4 + 1$ is irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött.

Tétel

Létezik algoritmus az irreducibilitás eldöntésére $\mathbb{Q}$ fölött, például interpoláció segítségével. Van hatékony algoritmus is.

A módszerek összefoglalása: a Kiss-könyv 111. oldalán.

1. Egész együtthatós polinomok**Oszthatóság egész számmal**

Emlékeztető (K3.1.3): Ha $f, g \in \mathbb{Z}[x]$, akkor $f \mid g$ akkor és csak akkor, ha van olyan $h \in \mathbb{Z}[x]$, hogy $g = fh$.

Állítás (K3.1.6)

Az $f(x) \in \mathbb{Z}[x]$ akkor és csak akkor osztható $\mathbb{Z}[x]$ -ben a c egész számmal, ha f minden együtthatója osztható c -vel.

Bizonyítás

Ha $c \mid f(x)$, akkor van olyan $h(x) = b_0 + b_1x + \dots + b_nx^n \in \mathbb{Z}[x]$, melyre $ch(x) = f(x)$. Ezért $f(x)$ együtthatói a cb_i számok, amik mind c -vel oszthatók. Megfordítva: Legyen $f(x) = a_0 + a_1x + \dots + a_nx^n$. Ha minden a_i osztható c -vel, akkor vannak olyan b_i egészek, hogy $cb_i = a_i$ minden i -re.

Így $f(x) = c(b_0 + b_1x + \dots + b_nx^n)$, és a zárójelben egész együtthatós polinom áll. Ezért $c \mid f(x)$. $\square$

Primitív polinomok**Emlékeztető (K3.1. szakasz)**

Egység: minden polinomnak osztója. $\mathbb{Z}$ -ben, $\mathbb{Z}[x]$ -ben csak a ± 1 . Az $f = gh$ *triviális felbontás*, ha g és h valamelyike egység. Az f *felbonthatatlan*, más szóval *irreducibilis*, ha nem nulla, nem egység, és nincs nemtriviális felbontása.

Példa: az $f(x) = 6(x^2 - 2)(x^2 + 1) \in \mathbb{Z}[x]$ irreducibilisekre bontása $\mathbb{Z}[x]$ -ben 4 tényezőssé: $2 \cdot 3 \cdot (x^2 - 2) \cdot (x^2 + 1)$.

Definíció (K3.4.1)

Primitív polinom: együtthatóinak legnagyobb közös osztója 1.

Példa: $60x^6 + 36x^4 + 90 = 6(10x^6 + 6x^4 + 15)$. Kiemeltük az együtthatók legnagyobb közös osztóját. Nyilván $(10, 6, 15) = 1$ (de nem páronként relatív prímelek). Ezért $10x^6 + 6x^4 + 15$ már primitív polinom.

Felbonthatatlan konstans polinomok**Tétel (K3.4.2)**

Ha egy n egész szám $\mathbb{Z}$ -ben felbonthatatlan, akkor polinomként tekintve felbonthatatlan $\mathbb{Z}[x]$ -ben is.

Bizonyítás

Mivel n felbonthatatlan $\mathbb{Z}$ -ben, ezért nem nulla és nem egység. Tudjuk, hogy a $\mathbb{Z}$ és a $\mathbb{Z}[x]$ egységei ugyanazok: ± 1 . Ezért n a $\mathbb{Z}[x]$ -ben sem egység.

Kell: n minden felbontása triviális $\mathbb{Z}[x]$ -ben. Tegyük fel, hogy $n = g(x)h(x)$, ahol $g, h \in \mathbb{Z}[x]$. Mindkét oldal fokát véve $0 = \text{gr}(n) = \text{gr}(g) + \text{gr}(h)$ adódik. Ezért g és h is nem nulla konstans, azaz egész szám. Mivel n felbonthatatlan $\mathbb{Z}$ -ben, ez a felbontás triviális, vagyis g és h egyike egység $\mathbb{Z}$ -ben, így $\mathbb{Z}[x]$ -ben is, és ezért az $n = g(x)h(x)$ felbontás tényleg triviális $\mathbb{Z}[x]$ -ben. $\square$

Prím konstans polinomok*

Emlékeztető (K3.1.25): $f \in \mathbb{Z}[x]$ *prím*, ha nem nulla, nem egység, és minden $g, h \in \mathbb{Z}[x]$ esetén, ha $f \mid gh$, akkor $f \mid g$ vagy $f \mid h$.

Gauss-lemma I (K3.4.3)

Ha $p \in \mathbb{Z}$ prím, akkor p a $\mathbb{Z}[x]$ -ben is prím (konstans polinomként).

Bizonyítás

Mivel p prím, ezért nem nulla, és nem egység $\mathbb{Z}[x]$ -ben sem. Tegyük fel, hogy $p \mid g(x)h(x)$, ahol $g(x) = a_0 + a_1x + \dots + a_nx^n$ és $h(x) = b_0 + b_1x + \dots + b_mx^m$. Indirekt feltevés: $p \nmid g$ és $p \nmid h$. Legyen i , illetve j a legnagyobb index, melyre $p \nmid a_i$, illetve $p \nmid b_j$. Mivel p prím $\mathbb{Z}$ -ben, $p \nmid a_ib_j$. De minden más tag p -vel osztható a $c_{i+j} = a_0b_{j+i} + \dots + a_{i-1}b_{j+1} + a_ib_j + a_{i+1}b_{j-1} + \dots + a_{i+j}b_0$ összegben, ami gh egy együtthatója. Így $p \nmid c_{i+j}$, ellentmondás. $\square$

Az első Gauss-lemma első következménye*

Gauss-lemma I, első következmény (K3.4.4)

Primitív polinomok szorzata is primitív.

Bizonyítás

Ha gh nem primitív, akkor van olyan $p \in \mathbb{Z}$ prím, amire $p \mid gh$. Ha g, h primitív, akkor $p \nmid g$ és $p \nmid h$, ez ellentmond Gauss I-nek. $\square$

Állítás

Minden $f \in \mathbb{Q}[x]$ polinom felírható $(s/t)f_0$ alakban, ahol s és t relatív prím egészek, $f_0 \in \mathbb{Z}[x]$ pedig primitív.

Bizonyítás

Hozzuk f együtthatóit közös nevezőre, majd emeljük ki a számlálók legnagyobb közös osztóját, végül egyszerűsítsünk. $\square$

Az első Gauss-lemma második következménye*

Gauss-lemma I, második következmény (K3.4.5)

Legyen $f \in \mathbb{Z}[x]$ primitív. Ha $g \in \mathbb{Q}[x]$ és $h = fg \in \mathbb{Z}[x]$, akkor $g \in \mathbb{Z}[x]$. Így ha egy primitív f osztója egy $h \in \mathbb{Z}[x]$ polinomnak $\mathbb{Q}[x]$ -ben, akkor f osztója h -nak $\mathbb{Z}[x]$ -ben is.

Bizonyítás

Az előző állítás szerint $g = (s/t)g_0$, ahol $(s, t) = 1$ és g_0 primitív.

Ekkor $th = sf_0$. Ha p prímosztója t -nek, akkor $p \mid sf_0$. Az első Gauss-lemma miatt $p \mid s$, vagy $p \mid f$, vagy $p \mid g_0$. Mindhárom lehetetlen, az első azért, mert t és s relatív prímekek, a másik kettő azért, mert f és g_0 primitívek. A t számnak nincs tehát prímosztója, vagyis t egység, és így $g = (s/t)g_0$ tényleg egész együtthatós polinom. $\square$

A második Gauss-lemma*

Példa: $x^2 - 1 = [(2/3)x - (2/3)][(3/2)x + (3/2)]$.

Ez az $x^2 - 1$ egy elbonyolított felbontása. Ki lehet javítani, ha az első tényezőt $3/2$ -del, a másodikat $2/3$ -dal szorozzuk. A második Gauss-lemma szerint ez mindig lehetséges.

Gauss-lemma II (K3.4.7)

Ha $0 \neq f \in \mathbb{Z}[x]$ és $f = gh$, ahol $g, h \in \mathbb{Q}[x]$, akkor g és h megszorozható racionális számokkal úgy, hogy a kapott g_1 és h_1 polinomok egész együtthatósak legyenek, és $f = g_1h_1$ teljesüljön.

Bizonyítás

Legyen $g = rg_0$ és $h = sh_0$, ahol $r, s \in \mathbb{Q}$ és $g_0, h_0 \in \mathbb{Z}[x]$ primitív. Ekkor $f = (rs)(g_0h_0)$. A Gauss-lemma I első következménye miatt g_0h_0 primitív, így a második következménye miatt $rs \in \mathbb{Z}[x]$, azaz rs egész szám. Így a $g_1 = rsg_0$ és $h_1 = h_0$ jó választás. $\square$

Az irreducibilitás kapcsolata $\mathbb{Z}$ és $\mathbb{Q}$ fölött*

- (1) Ha $f \in \mathbb{Z}[x]$ nem konstans és irreducibilis $\mathbb{Z}$ fölött, akkor f irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött is.
- (2) Ha f primitív és irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött, akkor $\mathbb{Z}$ fölött is.

(1): Mivel f nem konstans, ezért nem 0 és nem egység $\mathbb{Q}$ fölött.

Tegyük föl, hogy $f = gh$ nemtriviális felbontás $\mathbb{Q}$ fölött, tehát g és h nem konstans. A második Gauss-lemma miatt $f = g_1h_1$, ahol $g_1, h_1 \in \mathbb{Z}[x]$, és $\text{gr}(g_1) = \text{gr}(g)$, $\text{gr}(h_1) = \text{gr}(h)$. Az $f = g_1h_1$ felbontás triviális $\mathbb{Z}$ fölött, mert f irreducibilis $\mathbb{Z}[x]$ -ben. Így g_1 és h_1 egyike ± 1 , de akkor f és g egyike konstans, ami ellentmond annak, hogy $f = gh$ nemtriviális felbontás.

(2): Ha f primitív, irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött és $f = gh$, ahol $g, h \in \mathbb{Z}[x]$, akkor a $\mathbb{Q}$ fölötti irreducibilitás miatt g és h egyike konstans, és így egész szám. Mivel f primitív, ez az egész szám csak ± 1 lehet. $\square$

$\mathbb{Z}[x]$ irreducibilis polinomjainak jellemzése

Tétel (K3.4.8)

Egy $f \in \mathbb{Z}[x]$ polinom pontosan akkor irreducibilis $\mathbb{Z}$ fölött, ha

- (1) vagy egy $\mathbb{Z}$ -beli prímszám (mint konstans polinom),
- (2) vagy egy primitív polinom, amely $\mathbb{Q}$ fölött irreducibilis.

Bizonyítás

A felsorolt polinomokról már beláttuk, hogy $\mathbb{Z}[x]$ -ben irreducibilisek. Tegyük fel, hogy $f \in \mathbb{Z}[x]$ irreducibilis. Emeljük ki együtthatóinak legnagyobb közös osztóját: $f = nf_0$, ahol f_0 primitív és n egész. Ez triviális felbontás kell, hogy legyen, ezért vagy $f_0 = \pm 1$, vagy $n = \pm 1$. Az első esetben $f = \pm n$ egy $\mathbb{Z}$ -beli prímszám. A második esetben f primitív, és nem konstans, különben f egység lenne $\mathbb{Z}[x]$ -ben. Láttuk, hogy ekkor f irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött. $\square$

$\mathbb{Z}[x]$ alaptételes: egyértelműség

Tétel (K3.4.10)

$\mathbb{Z}[x]$ -ben érvényes a számelmélet alaptétele.

Bizonyítás

Az *egyértelműség* igazolásához elég megmutatni, hogy minden irreducibilis prím (ebből a bizonyítás ugyanaz, mint egészekre).

Legyen $f \in \mathbb{Z}[x]$ irreducibilis. Ha f konstans prímszám, akkor az első Gauss-lemma miatt f prím $\mathbb{Z}[x]$ -ben. A másik esetben f primitív és irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött. Tegyük föl, hogy f osztója $\mathbb{Z}[x]$ -ben gh -nak, ahol $g, h \in \mathbb{Z}[x]$. Mivel $\mathbb{Q}[x]$ alaptételes, f prímtulajdonságú $\mathbb{Q}[x]$ -ben, tehát f osztója g -nek vagy h -nak $\mathbb{Q}[x]$ -ben. Az első Gauss-lemma második következménye miatt ez az oszthatóság $\mathbb{Z}[x]$ -ben is fennáll. Így f prím $\mathbb{Z}[x]$ -ben.

$\mathbb{Z}[x]$ alaptételes: a felbontás létezése

Először megmutatjuk, hogy minden nem konstans primitív polinom felbontható felbonthatatlanok szorzatára.

Legyen g minimális fokú ellenpélda. Ha g irreducibilis, akkor az egytényezős felbontás jó. Ha nem, akkor $g = hk$ ahol h és k nem egység. Mivel g primitív, h és k is az. Így egyikük sem konstans (mert akkor egység lenne), és ezért mindkettő g -nél alacsonyabb fokúak. Mivel g foka minimális, h és k már felbomlik irreducibilisek szorzatára. A két felbontást összeszorozva g felbontását kapjuk.

Ha $f \in \mathbb{Z}[x]$ tetszőleges, akkor legyen $f = nf_0$, ahol f_0 primitív polinom és n egész. Ekkor n felbontható prím egész számok szorzatára, f_0 pedig a fentiek szerint irreducibilisek szorzatára. $\square$

A Schönemann–Eisenstein-kritérium

Schönemann–Eisenstein-kritérium (K3.5.2)

Legyen f egész együtthatós, nem konstans polinom. HA van olyan p prímszám, amelyre

- (1) p nem osztja f főegyütthatóját;
- (2) p osztja f összes többi együtthatóját;
- (3) p^2 nem osztja f konstans tagját,

AKKOR f irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött.

Bizonyítás

Tegyük föl, hogy f mégsem irreducibilis $\mathbb{Q}$ fölött, vagyis az f -nél alacsonyabb fokú, racionális együtthatós g és h polinomok szorzatára bontható. A második Gauss-lemma miatt feltehetjük, hogy g és h egész együtthatós.

A Schönemann–Eisenstein-kritérium bizonyítása

Legyen $f(x) = a_0 + \dots + a_n x^n$, $g(x) = b_0 + \dots + b_k x^k$ és $h(x) = c_0 + \dots + c_\ell x^\ell$, ahol $\text{gr}(g) = k < n$ és $\text{gr}(h) = \ell < n$. Mivel $a_n = b_k c_\ell$, a b_k és c_ℓ egészek egyike sem osztható p -vel. Továbbá $a_0 = b_0 c_0$, és mivel a_0 osztható p -vel, de p^2 -tel nem, ezért a b_0 és c_0 számok közül pontosan az egyik osztható p -vel. A g és a h esetleges cseréjével feltehetjük, hogy ez a b_0 . Legyen i a legkisebb olyan index, amelyre b_i nem osztható p -vel. Ilyen i van, hiszen b_0 osztható p -vel, de b_k nem, és $0 < i \leq k$. Mivel $f = gh$, ezért $a_i = b_0 c_i + b_1 c_{i-1} + \dots + b_{i-1} c_1 + b_i c_0$. Ez az együttható nem osztható p -vel, mert az összeg mindegyik tagja osztható vele, kivéve az utolsó tagot. A feltétel szerint f együtthatói oszthatók p -vel, kivéve a_n -et. Ezért $i = n$, azaz $i \leq k$ miatt $k \geq n$. Ez ellentmond a $k < n$ feltételnek. $\square$

A többhatározatlanú polinomok számelmélete

Tétel (K3.4.10, K3.4.11)

Tudjuk: A $\mathbb{Z}[x]$ polinomgyűrű alaptételes.

Általánosítás: Ha R alaptételes, szokásos gyűrű, akkor $R[x]$ is az.

Bizonyítás

Ugyanúgy, mint $\mathbb{Z}[x]$ esetében. Ehhez meg kell mutatni, hogy ha R szokásos gyűrű, akkor az elemeiből törteket lehet képezni a szokásos tulajdonságokkal, azaz testet kapunk. Lásd: *hányadostest*, K5.7.

Következmény (vö. K3.4.12)

Ha R alaptételes, szokásos gyűrű, akkor $R[x_1, x_2, \dots, x_n]$ is az.

Speciálisan $\mathbb{Z}[x_1, x_2, \dots, x_n]$, és ha T test, akkor $T[x_1, x_2, \dots, x_n]$ is *alaptételes gyűrűk*.

2. Összefoglaló

A 24. előadáshoz tartozó vizsgaanyag

Fogalmak

Primitív polinom (K3.4.1).

Tételek

A Schönemann–Eisenstein-kritérium (K3.5.2, K3.5.7).

Az eltolt irreducibilitása (K3.5.5).

Gauss-lemma I (K3.4.3*), ennek két következménye (K3.4.4*, K3.4.5*).

Gauss-lemma II (K3.4.7*).

A $\mathbb{Z}[x]$ irreducibiliseinek visszavezetése $\mathbb{Q}[x]$ -re (K3.4.8).

$\mathbb{Z}[x]$ alaptételes (K3.4.10).

$\mathbb{Z}[x_1, x_2, \dots, x_n]$, $T[x_1, x_2, \dots, x_n]$ alaptételes, ahol T test (K3.4.10–12).